

تأثیر کارگاه آموزشی تولید گیاهان دارویی در اشتغال و پایداری معیشت یاریگران ترویج عشایر ایلام

طیبه چراغی^۱، رویا اشراقی سامانی^۲، علیرضا پورسعید^۳، محمدباقر آرایش^۴ و مرجان واحدی^۵

۱- دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

۲- دانشیار گروه مدیریت کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

۳- دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

۴- استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

۵- استادیار گروه مدیریت ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

چکیده

عشایر سهم بسزایی در پایداری تولیدها و رونق اقتصادی کشور دارند. که اگر به اش تغال و پایداری معیشت جامعه های عشایری پرداخته نشود، امنیت غذایی دیگر قشرها به خطر خواهد افتاد. از جمله راهبردها برای تحقق امنیت شغلی در منطقه های عشایری آموزش و ترویج است. این پژوهش با دیدمان آمیخته و با هدف ارزشیابی میزان یادگیری و بررسی تأثیر آموزش کشاورزی در اشتغال و پایداری معیشت عشایر استان ایلام انجام شده است. بخش کیفی تحقیق به روش نظریه پایه ور و بخش کمی به روش نیمه تجربی انجام شد. جامعه آماری در بخش کیفی ۲۴ تن از یاریگران ترویج عشایر استان ایلام بودند. روش نمونه گیری مورد استفاده گلوله برفی بود و اطلاعات از عشایر به روش مصاحبه گرد آوری شد. یافته ها در فرآیند کد گذاری در قالب مفهوم ها طبقه بندی شدند. نتایج نشان داد که عامل های موثر بر پایداری معیشت عشایر استان ایلام شامل شش مولفه (فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، فرهنگی و سرمایه انسانی) می باشند که آموزش های ترویجی در بخش کشاورزی نقش بسزایی در این راستا ایفا می کنند. در بخش کمی برای ارزشیابی میزان یادگیری و تأثیر آموزش بر اشتغال و پایداری معیشت، از بین ۶۰ تن از یاریگران ترویج عشایر استان ایلام ۴۰ تن با استفاده از روش نمونه گیری هدفمند در سال ۱۳۹۸ انتخاب شدند که ۲۱ تن از آنان در کارگاه آموزشی و ۲۰ تن دیگر که تجربه کاشت موفق گیاهان دارویی را در سال های گذشته داشتند به عنوان گروه شاهد در پژوهش بررسی شدند. محتوی آموزش با موضوع شناخت عشایر از گیاهان دارویی و یادگیری آنان پیرامون حفظ، احیاء، کاشت و بهره برداری توسط کارشناسان آموزش و ترویج اداره کل امور عشایر استان ایلام ارائه گردید. برای گردآوری داده ها از پرسشنامه پیش آزمون - پس آزمون استفاده شد که شامل دو پرسشنامه دانش و مهارت بود. پایایی آزمون با استفاده از آلفای کرونباخ ۸۵ درصد و روایی آن با استفاده از نظر کمیته راهنما تعیین شد. جهت تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار spss21 و از آزمون Scheff استفاده شد. نتایج نشان داد که آگاهی و توانمندی عشایر برای انجام فعالیت های اقتصادی و اشتغالزا در پیش و پس از برگزاری آموزش تولید گیاهان دارویی تفاوت معنی داری کرده است.

نمایه واژگان: عشایر، معیشت پایدار، کارگاه آموزشی، یاریگران ترویج

نویسنده مسئول: رویا اشراقی سامانی

رایانامه: r_eshraghi_s@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۳۰

تاریخ ارسال: ۱۳۹۹/۰۸/۲۵

مقدمه

جامعه ی عشایری کشور واقیعی اجتماعی و بخشی از ساختار تاریخی- فرهنگی است و در پیکره ی جامعه ی ملی عضوی پرکار به شمار می روند، به گونه ای که هر چند نسبت جمعیتی آن ها کم تر از شهرها و روستاهاست (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۶). اما تأثیر اقتصادی و اجتماعی و نقش آنان از نظر آفند و پدافند ملی در ناحیه های مرزی حساس کشور انکار ناپذیر است (بخشنده نصرت، ۱۳۸۰). خانوارهای عشایر در طول زمان به منظور حفظ پایداری معیشت خود و انعطاف پذیری بیش تر بنا بر ترکیب دارایی ها و عامل های زمینه ای و تنش های بیرونی راهبردهایی را انتخاب می کنند (جیاو، ۲۰۱۷). این راهبردها، دامنه و ترکیب فعالیت ها و انتخاب هایی است، که آنان در برای رسیدن به هدف های معیشتی خود انجام می دهند (هی، ۲۰۱۷). آنچه به عنوان چهارچوب معیشت پایدار عشایری و به عنوان راهبرد بقاء در دوره های اخیر مطرح می شود، شامل مؤلفه های سرمایه انسانی (آموزش، مهارت و بهداشت خانوارها)، سرمایه فیزیکی (تجهیزات کشاورزی و مانند آن)، سرمایه اجتماعی (شبکه های اجتماعی و مشارکت مردمی در طول آن)، سرمایه های مالی (پس انداز، اعتبارات و غیره) و سرمایه های طبیعی (منابع طبیعی) است. اطلاع سیاست گذاران، مدیران و برنامه ریزان از میزان و کیفیت سرمایه های معیشتی موجود به ویژه در منطقه های روستایی و عشایری، کمک کننده به شیوه و سطح برنامه ریزی ها در این منطقه ها است. به عبارت دیگر آگاهی از این دارایی و سرمایه ها، برنامه ریزی در ساختارهای واقعیت گرا را فراهم می سازد.

گذار عشایر از شیوه معیشتی دامداری و کشاورزی سنتی و توسعه معیشت که بتواند نیازهای روز آنان را پاسخگو باشد و از خدمات مختلف نیز برخوردار شود، یک مرحله حساس و مهم برای توسعه پایدار عشایری

به شمار می آید. در ایران ترویج و آموزش کشاورزی به عنوان یک راهبرد در راستای توسعه جامعه های عشایری و روستایی طی سال های متمادی مورد توجه بوده و هم اکنون نیز همه ساله جزء برنامه های دولتی و غیر دولتی است. فلسفه مکتب آموزش ترویج در فرآیند پرورش فرد بر سه رکن: تداوم آموزش مؤثر و سودمند، تحکیم اراده خودیاری و پرورش حس همیاری در افراد استوار است. در فرایند آموزش کشاورزی هدف اصلی تکامل و تعالی جامعه مخاطب است و در نتیجه آن، هدف در بخش کشاورزی فراهم آوردن موجبات ارتقاء سطح زندگی کشاورزان و تأمین رفاه اقتصادی و اجتماعی با آموزش های مستمر ترویجی است (شهبازی، ۱۳۸۴). این نوع آموزش ها اغلب طی دوره های ۳ روزه به روستائیان و عشایر ارائه می شوند و در شناسنامه این دوره ها ۴ نوع هدف کیفی، کمی، آموزشی و رفتاری مطرح شده است (شهبازی و همکاران، ۱۳۸۹). در این باره مسئله قابل تأمل این است که به رغم ارائه مستمر خدمات آموزشی ترویجی به مخاطبان، متأسفانه نبود زمینه انجام ارزشیابی و اثر سنجی به هنگام و همه جانبه موجب شده است که نتایج یا اثر بخشی این گونه فعالیت ها برای مجریان آن به طور کامل روشن نباشد. از این رو ضرورت دارد که برای پاسخگویی به این مسئله، طرح های پژوهشی از نوع ارزشیابی طراحی شده، به مرحله اجرا در آید و در واقع این پژوهش نیز با این هدف انجام شده است.

در استان ایلام عشایر در قالب ۹۷۳۶ خانوار، ۱۲ ایل و ۳۵ طایفه مستقل و با جمعیتی معادل ۶۰ هزار تن، دارای یک میلیون و ۴۰۰ هزار رأس دام هستند که سالانه ۷ هزار و ۹۰۰ تن گوشت قرمز و سفید، ۲۵ هزار و ۱۷۸ تن شیر، یک هزار و ۵۷۰ تن پشم، ۴۶۵ تن روغن حیوانی، ۳ هزار و ۱۰۰ تن محصول های باغی، ۴۱ هزار تن محصول های زراعی و ۳۷۲ تن کشک تولید می کنند و ارزش اقتصادی صنایع دستی تولید شده آنان بیش از

۱۷ میلیارد تومان می‌باشد (بررسی‌های فعالیت‌های عشایر استان ایلام، ۱۳۹۸). که بهترین الگو برای تولید ملی هستند و سهم به‌سزایی در پایداری تولیدهای دامی، تحقق اقتصاد مقاومتی و نقشی بنیادین در مرزداری، حفظ استقلال و رونق اقتصادی کشور دارند و هر ساله توسط اداره کل امور عشایر استان ایلام در راستای توانمندسازی و بهبود زندگی آنان خدماتی مانند عملیات اجرایی اسکان، خدمات پشتیبانی به کوچندگان، تامین نهاده‌های ضروری، برگزاری کلاس‌های آموزشی ترویجی، ارائه خدمات بیمه‌ای و پرداخت تسهیلات به آنان ارائه می‌شود. اما هنوز تغییر رویکردها به سمت توسعه و برنامه‌های ارائه شده سازمان امور عشایر کشور نتوانسته است توسعه پایدار را به طور کامل در این نوع زندگی و معیشت تحقق بخشد (احمدی و مقدسی، ۱۳۹۳).

با توجه به ضرورت مسئله تحقیق در زمینه تاثیر آموزش کشاورزی بر پایداری معیشت و اشتغال به صورت کلی تحقیقاتی در این راستا در کشور و خارج از کشور انجام شده است که در زیر به نتایج برخی از آنها اشاره می‌شود.

کریمی و کریمی دهکردی (۱۳۹۴) در بررسی‌های خود به بهره‌برداری از مرتع‌ها و لزوم متنوع‌سازی معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان ماهنشان پرداختند. نتایج وابستگی زیاد بهره‌برداران به دام و مرتع را نشان داد که استعدادهای بالقوه دیگری در روستا وجود دارد که به دلایل ضعف دانش و آگاهی بهره‌برداران همچنین خدمات ترویجی به درستی استفاده نمی‌شود و لازم است با برنامه‌های آموزشی ترویجی و اعمال دیگر سیاست‌ها، زمینه تقویت دانش و مهارت بهره‌برداران برای استفاده از دیگر فرصت‌ها در روستا فراهم شود.

شهبابی و همکاران (۱۳۹۱) به ارزشیابی گذاری‌های آموزش‌های ترویجی کشاورزی بر خانوارهای روستایی: دامداران و عشایر شهرستان فریدن - اصفهان پرداخته‌اند.

نتایج نشان داد که آموزش‌های ترویجی در ارتقای سطح اطلاعات، آگاهی‌شغلی و مهارت، به‌کارگیری شیوه‌های نوین دامداری، کشاورزی و افزایش خلاقیت و نوآوری، بهبود مدیریت و ایجاد اعتماد به نفس تأثیر بیش‌تری دارند. عبدالملکی و همکاران (۱۳۸۶) نیز به ارزیابی اثربخشی دوره‌های کوتاه مدت آموزشی ترویجی عشایر و مرتعداران شهرستان تویسرکان پرداخته و نشان دادند که تفاوت معنی‌داری بین میزان دانش و آگاهی دو گروه مورد بررسی وجود دارد. ویژگی‌های آموزشی دوره‌ها به نسبت مطلوب بود. میزان مشارکت دهی فراگیران برای بحث در مطالب آموزشی رابطه‌ای بسیار قوی با میزان رضایت آنان داشته و روش عملی سودمندترین روش آموزشی ارزیابی شده است.

دوستی (۱۳۹۰) در پژوهشی نقش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه پایدار را بررسی و بیان می‌دارد که به دلیل دانش محور بودن توسعه پایدار، برنامه‌های آموزش ترویجی امری ضروری است. اسکندری و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی‌هایی که انجام دادند دست یافتند که بهره‌بردارانی که در کلاس‌های آموزشی ترویجی در زمینه حفاظت آب کشاورزی شرکت داشته‌اند، به مراتب دانش بالاتر، نگرش مساعدتر و رفتار مناسب‌تری در زمینه حفاظت آب کشاورزی دارند.

نعیمی و همکاران (۱۳۹۴) در بررسی‌های خود نقش آموزش، ترویج و اطلاع‌رسانی را در توسعه فناوری زیستی کشاورزی از دیدگاه متخصصان ارزیابی و اشاره دارند که متغیرهای آموزش، ترویج و اطلاع‌رسانی بر توسعه فناوری زیستی کشاورزی تأثیر گذارند. مهربانی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان اهمیت آموزش رسمی در ارتقای بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی: شواهدی از ایران، منطقه منا و جهان؛ به این نتیجه اشاره دارد که افزایش کمی و کیفی آموزش به رشد بهره‌وری کشاورزی کمک می‌کند.

روش شناسی

این پژوهش دارای رویکرد آمیخته بوده و در انجام بخش کیفی آن از روش نظریه پایه و استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق در بخش کیفی ۲۴ تن از یاریگران ترویج عشایر استان ایلام می باشند که از نظرهای آنان برای استخراج عامل های موثر بر پایداری معیشت عشایر این استان استفاده شده است. در این تحقیق با روش نمونه گیری گلوله برفی نمونه به مرور انتخاب شد و با توجه به راهبرد نظریه (استراتژی تئوری) پایه و در این پژوهش، نمونه گیری از آغاز بررسی به طور تفصیلی برنامه ریزی نشد ولی به موازات پیشرفت پژوهش متمرکز شد و هنگامی پایان یافت که همه دسته بندی ها اشباع شدند، یعنی نمونه برداری تا هنگامی ادامه یافت که نمونه های بعدی، مطالب تکمیل کننده ای به اجزای تشکیل دهنده فرضیه اضافه نمی کرد. روش اصلی گردآوری داده ها در این پژوهش مصاحبه بوده و از مصاحبه رو در رو با پرسش های باز و نیمه ساختارمند استفاده شد. و تجزیه و تحلیل داده های کیفی در راستای راهبرد نظریه بنیادی در قالب ۳ مرحله کد گذاری باز، کد گذاری محوری و کد گذاری انتخابی با استفاده از نرم افزار MAXQDA انجام یافت. در آغاز واحدهای معنایی که برآمده از مصاحبه با مشارکت کنندگان است پس از ویرایش های نگارشی و املایی وارد نرم افزار مکس کیودا نسخه ۱۸ شد. در کد گذاری باز به هریک از سوالات مطرح شده از سوی نمونه ها یک کد داده شد و همه ی داده ها کد گذاری شدند. سپس در کد گذاری محوری همانندی و نامانندی هریک از مفهوم هایی که در کد گذاری باز به دست آمده بود مقایسه شد و کدهای همانند در یک طبقه قرار گرفتند. در نهایت در کد گذاری انتخابی به وسیله تلفیق و توأم کردن طبقه های به وجود آمده یک طبقه بندی کلی برای همه ی داده ها به دست آمد و از این طریق مدل عامل های مؤثر در پایداری معیشت عشایر استان ایلام استخراج شدند.

ریورا و واندنمر (۲۰۰۵) در نتایج بررسی های خود اشاره کردند که در راستای تحقق توسعه کشاورزی، ویژگی های ترویجی آموزش شامل وجود تعامل بین پژوهش و ترویج و اجرای سیاست های حمایتی برای توانمند سازی بهره برداران ضروری است.

مودی و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهش خود با عنوان "ارزشیابی دوره های آموزشی پرورش و نگهداری گوسفند" در قالب پژوهش ارزشیابی و در سه مرحله تشخیصی (پیش از برگزاری دوره، پس از برگزاری و نظر سنجی از فراگیران و آموزشگران به این نتیجه رسیدند که احتمال ۹۹ درصد دوره های آموزشی باعث افزایش سطح آگاهی و دانش فراگیران شده است.

نابی (۲۰۱۵) در پژوهش خود نتیجه گرفتند برنامه های آموزشی، آشنایی و بالابردن سطح دانش و آگاهی کشاورزان در زمینه روش های آبیاری جدید باعث صرفه جویی در مصرف آب می شود.

در این راستا با توجه به اهمیت موضوع پژوهش، بررسی ادبیات تحقیق نشان می دهد که تحقیقی تاکنون به طور خاص در زمینه تأثیر آموزش های کشاورزی بر پایداری معیشت عشایر انجام نشده است، بنابراین هدف از انجام این پژوهش ارزشیابی میزان یادگیری و بررسی تأثیر آموزش روش های تولید گیاهان دارویی بر ایجاد اشتغال و پایداری معیشت عشایر استان ایلام از طریق الگوی شبه تجربی بود. که در آغاز عامل های مؤثر موجود در زمینه پایداری معیشت عشایر شناسایی شد و با یک سیر داستانی هر یک از مقوله ها بر اساس مدل دیدمانی (پارادایمی) اشتراوس و کوربین در زیر طبقه ها قرار گرفته تا مدل تحقیق به درستی به کار گرفته شود و در پایان تأثیر آموزش کشاورزی بر معیشت پایدار عشایر ایلام و میزان یادگیری از روش های تولید گیاهان دارویی آموزش داده به آنان بررسی شد.

با توجه به این که هدف نظریه پایه و تولید فرضیه است در این مرحله مقوله هایی که در مرحله کد گذاری محوری ساخته شده بودند با زیر مقوله های آن ها در مدل نظری جای گرفتند. روش پژوهش مورد استفاده در بخش کمی این تحقیق از نوع نیمه تجربی در قالب طرح یک گروه کنترل نامعادل با استفاده از پیش آزمون و پس آزمون می باشد. شرایط انتخاب افراد برای شرکت در کارگاه آموزشی بدین ترتیب تعیین شد که در آغاز، شهرستان های استان با توجه به پراکندگی عشایر به دو منطقه (شمال، غرب و شرق)، (جنوب و مرکزی) تقسیم شدند. و به صورت تصادفی شهرستان های شمال و غرب (ایوان، سیروان، چرداول) برای شرکت در کارگاه آموزشی انتخاب شدند. سرانجام ۲۱ تن از یاریگران ترویج عشایر انتخاب شده در این کارگاه آموزشی و ۲۰ تن از عشایر که شامل هر دو منطقه می باشند به عنوان گروه شاهد در پژوهش شرکت کردند.

برای گردآوری داده ها از مشاهده و طرح پرسش های باز نوشته شده استفاده شد. هدف از طرح پرسش های باز در پرسشنامه، بررسی میزان یادگیری عشایر استان پیرامون شناخت، حفظ، کاشت و بهره برداری از گیاهان دارویی برای تنوع بخشیدن به فعالیت ها بوده است. مشاهده نیز به عنوان مکمل استفاده شد. که رفتارهای عشایر و نیز تعامل های بین آنان در طول برگزاری کارگاه ملاحظه شود. پایایی آزمون با استفاده از آلفای کرونباخ ۸۵ درصد و روایی آن با استفاده از نظر کمیته راهنما تعیین شد.

کارگاه آموزشی در یک روز و به مدت شش ساعت پیرامون شناخت، حفظ، کاشت و بهره برداری از گیاهان دارویی و تاثیر گذاری در حیطه شناختی فراگیران، برگزار شد. در حین آموزش، نمونه هایی از گیاهان دارویی منطقه در اختیار آنان قرار گرفت که منجر به بحث و تبادل نظر بین عشایر شد. همچنین نگاره هایی در زمینه کاشت و

افزایش گیاه دارویی با کشت درون شیشه ای در اختیار آنان قرار گرفت. سپس از آنان خواسته شد تا در مورد نگاره های ارائه شده، اظهار نظر کنند. همچنین چگونگی برداشت بهینه، مصرف، فراوری و بسته بندی همراه با نشان دادن اسلایدهایی در این زمینه، به صورت عملی توسط مدرس انجام شد. در پایان فیلمی در رابطه با بحث های انجام شده، اهمیت دانش بومی عشایر در زمینه کاربرد گیاهان دارویی، اقتصادی بودن اجرای طرح و بازار رسانی به مدت چهل و پنج دقیقه پخش شد. محتوای کارگاه بر مبنای مستعد بودن منطقه های عشایری برای کاشت گیاهان دارویی و نیازهای آموزشی خود عشایر تعیین شد که این کار با انجام مصاحبه با آنان و همچنین کارشناسان خبره در منطقه مورد بررسی و پیش از تحقیق صورت گرفت. در آغاز از هر دو گروه آزمایش و شاهد پیش آزمون گرفته شد آنگاه به گروه آزمودنی آموزش های لازم ارائه شد. در مرحله بعد از همان دو گروه با همان افراد انتخاب شده پس آزمون گرفته شد. از میان آماره های گوناگون به منظور سنجش نتایج پیش آزمون و پس آزمون در گروه آزمایش و شاهد مناسب ترین آزمون Scheff می باشد. نتایج حاصل از این پژوهش به طور کلی نشان داد که بین نمرات دانش و مهارت گروه آزمایش تفاوت معنی داری وجود دارد در حالی که تفاوت معنی داری در گروه شاهد دیده نشد و می توان این گونه عنوان کرد که آموزش های لازم پیرامون شناخت، حفظ، کاشت و بهره برداری از گیاهان دارویی به یاریگران ترویج عشایر توانست در میزان دانش و مهارت آنان تاثیر گذار باشند و از این رو بتوان زمینه ساز اشتغال عشایر و بهبود معیشت آن ها بود.

یافته ها

اشباع در نمونه کیفی هدفمند ما ایجاد ۸۹ گزاره یا کد اولیه متفاوت بود. در مجموع در مرحله کد گذاری ۶ مقوله اصلی ایجاد شد که خروجی آن به صورت تفصیلی در جدول (۱) ارائه شده است. از این رو در این پژوهش معیارها و زیر معیارهای عامل های موثر بر پایداری معیشت عشایر استان ایلام مشخص شدند.

در این پژوهش در بخش کیفی از مصاحبه های صورت گرفته، در مصاحبه بیست و سوم دیگر کد اولیه جدیدی ایجاد نشد و برای اطمینان، محقق مصاحبه دیگری را نیز انجام داد تا از نقطه اشباع اطمینان حاصل شود. نتیجه آنکه مصاحبه بیست و چهارم این پژوهش، نمونه را به نقطه اشباع توریکال یا اشباع نظری رسانیده است. نقطه

جدول ۱- کدگذاری و شکل دهی طبقه مفهومی و مقول ها در بخش کیفی (پایداری معیشت عشایر)

ردیف	مفهوم ها	فراوانی تکرار	مقوله های فرعی
۱	حذف دلالتان باعث افزایش درآمد به دست آمده از تولید های دامی	۵	پایداری اقتصادی
۲	تولید پائین زباله باعث جلوه دهی مناسب به منطقه های عشایری	۸	پایداری زیست محیطی
۳	نبود زمینه مهاجرت به شهرها به دلیل اشتغال مولد در منطقه	۲۳	پایداری سرمایه انسانی
۴	موثر بودن شرایط اقلیمی و الگوی کشت در درآمد محصول های غیردما	۹	پایداری اقتصادی
۵	خرید تضمینی کم محصول های توسط دولت	۱۰	
۶	تاثیر وجود آب های زیر زمینی و رو زمینی در انجام فعالیت های اقتصادی	۲۴	پایداری زیست محیطی
۷	برداشت گیاهان دارویی به عنوان یک فعالیت درآمد زا	۶	
۸	دسترسی به علوفه کافی عاملی موثر در نگهداری دام	۷	
۹	توجه به دانش بومی در برنامه ریزی ها و اجرای برنامه های آموزشی ترویجی	۳۰	پایداری فرهنگی
۱۰	غنی بودن آداب و رسوم محلی	۹	
۱۱	وجود خانه های بهداشت در سلامت عشایر	۸	
۱۲	اندازه جمعیت خانوار های عشایری به عنوان یک توان بالقوه	۷	
۱۳	بازدید گردشگران از طبیعت زیبا و شیوه زندگی منحصر به فرد عشایر	۶	پایداری سرمایه انسانی
۱۴	برگزاری کلاسهای آموزشی ترویجی توسط امور عشایر و جهاد کشاورزی	۳۴	
۱۵	احترام به افراد سالمند و با تجربه	۱۱	
۱۶	مشارکت در انجام بسیاری از کارهای گروهی به ویژه مرتعداری	۶	پایداری اجتماعی
۱۷	وجود مکان ثابت و مشخصی در فصل قشلاق و بیلاق	۲۲	
۱۸	تعامل پذیری بالای افراد	۶	
۱۹	حفظ حقوق عشایر به صورت عرفی	۲۳	

ادمه جدول ۱ - کدگذاری و شکل دهی طبقه مفهومی و مقول ها در بخش کیفی (پایداری معیشت عشایر)

ردیف	مفهوم ها	فراوانی تکرار	مقوله های فرعی
۲۰	دسترسی به آب آشامیدنی بهداشتی از الزام های زندگی عشایری	۲۴	پایداری فیزیکی
۲۱	کمبود امکانات زیرساختی مناسب	۶	
۲۲	کمبود وسیله نقلیه در بیشتر منطقه های عشایری	۸	
۲۳	تخریب بیشتر راه های عشایری در زمان بارندگی	۸	
۲۴	وجود داشتن بسیار کم شبکه گاز رسانی	۶	
۲۵	هزینه زیاد نگهداری و تأمین نهاده های دامی	۲۴	پایداری اقتصادی
۲۶	هزینه بالای ایجاد و مدیریت اقامتگاه های بومگردی عشایری	۶	
۲۷	کم بودن تنوع اشتغال در منطقه های عشایری نسبت به شهر	۷	
۲۸	عمده درآمد حاصل از تولید محصول های غیردامی مربوط به کشاورزی و باغداری	۷	
۲۹	حاصلخیزی خاک باعث رونق تولید و دامپروری مناسب	۱۶	پایداری زیست محیطی
۳۰	تاثیر تنوع گونه های گیاهی بر کیفیت گوشت	۱۳	
۳۱	تاثیر کیفیت علوفه در رشد دام	۱۸	
۳۲	منطقه های عشایری دست نخورده (بکر) و زیبا هستند	۶	
۳۳	موثر بودن گیاهان دارویی منطقه در درمان بسیاری از بیماری ها و ناراحتی ها	۶	
۳۴	مناسب بودن آب و هوای منطقه های عشایری	۱۰	
۳۵	باور به آموزه های مذهبی بیشتر در منطقه های عشایری	۱۶	پایداری فرهنگی
۳۶	فراموش کردن فرهنگ عشایر	۷	
۳۷	عشایر میراث داران فرهنگ اصیل	۷	
۳۸	ارزشمند بودن دانش بومی افراد باتجربه در منطقه های عشایری	۲۰	
۳۹	بازی های بومی محلی مختص منطقه های عشایری	۷	
۴۰	نبود زمینه دسترسی آسان به مرکز خدمات دهی اینترنتی و پستی	۷	پایداری فیزیکی
۴۱	سختی تردد وسیله نقلیه از راه های عشایری	۷	
۴۲	حل بخشی از دشواری ها با صفحه (پنل) های خورشیدی در منطقه های عشایری	۵	
۴۳	دسترسی آسان تر به نیازمندی های عمومی با وجود شبکه های تعاونی	۱۷	
۴۴	آنتن دهی نامناسب	۷	
۴۵	نبود توانائی عشایر در استفاده از فناوری های نو	۶	

ادمه جدول ۱- کدگذاری و شکل دهی طبقه مفهومی و مقول ها در بخش کیفی (پایداری معیشت عشایر)

ردیف	مفهوم ها	فراوانی تکرار	مقوله های فرعی
۴۶	نبود امنیت شغلی به دلایلی مانند خشکسالی و بیماری های دامی	۶	پایداری اقتصادی
۴۷	اقتصاد خانوارهای عشایر تحت تأثیر داشتن شمار دام	۲۴	
۴۸	نبود برند خاص عشایری در استان برای بازاریابی تولیدها	۶	
۴۹	هزینه های بالای بسته بندی و نگهداری محصول ها	۱۰	
۵۰	متفاوت بودن درآمدهای بدست آمده از تولیدهای دامی با توجه به نوسان های اقتصادی	۱۱	
۵۱	وجود نارسایی ها در نتیجه نوسان های درآمدی با توجه به کمبود نقدینگی	۶	
۵۲	وجود مکان مناسب برای نگهداری علوفه باعث کاهش هزینه زندگی عشایر	۱۹	
۵۳	بهسازی چشمه ها در راستای تأمین آب شرب مناسب	۲۳	
۵۴	نبود پساب صنعتی در منطقه های عشایری	۷	
۵۵	کمتر بودن آلودگی صوتی در منطقه های عشایری	۶	
۵۶	رایج بودن ازدواج های فامیلی و خویشاوندی	۱۷	پایداری فرهنگی
۵۷	متفاوت بودن مراسم عروسی و عزا در منطقه های عشایری	۶	
۵۸	نبود زمینه توسعه اقامتگاه های بومگردی در منطقه های عشایری	۷	پایداری سرمایه انسانی
۵۹	نوسان های درآمدی باعث مهاجرت شده است	۱۱	
۶۰	بیشتر بودن یکدلی و اتحاد در بین عشایر	۶	پایداری اجتماعی
۶۱	درگیری های قومی قبيله ای کمتر	۷	
۶۲	کمتر شدن اعتماد به عشایر به همدیگر	۵	
۶۳	امید به آینده بیش تر به علت دوری از هیاهوی شهری	۵	
۶۴	امنیت شغلی کمتر به علت نبود درآمد ثابت	۶	پایداری اقتصادی
۶۵	نبود صنایع تبدیلی و نارسایی های بازاریابی و بازار رسانی محصول ها	۷	
۶۶	بی تفاوت نبودن عشایر نسبت به حیات وحش	۸	پایداری زیست محیطی
۶۷	دید و بازدید بیش تر در بین عشایر	۲۳	پایداری فرهنگی
۶۸	رواج بسیاری از سنت های قدیمی در بین عشایر	۷	
۶۹	استفاده از نیروی کار بیرون به علت مهاجرت جوانان	۱۹	پایداری سرمایه انسانی
۷۰	استفاده از نیروی کار دسته جمعی خانوادگی در انجام فعالیت هایی مانند درو	۱۵	
۷۱	بیشتر بودن شمار افراد خانواده در بین عشایر نسبت به شهر	۱۴	

ادمه جدول ۱- کدگذاری و شکل دهی طبقه مفهومی و مقول ها در بخش کیفی (پایداری معیشت عشایر)

ردیف	مفهوم ها	فراوانی تکرار	مقوله های فرعی
۷۲	محدود بودن اشتغال برای زنان در جامعه عشایری	۶	پایداری اجتماعی
۷۳	حل شدن اختلاف ها توسط ریش سفیدان و معتمدان محلی	۱۷	
۷۴	نقش زنان عشایر در انسجام خانواده و تولیدهای عشایری	۵	
۷۵	هزینه گران تهیه گاز برای پخت و پز	۶	
۷۶	بالا بودن هزینه حمل و نقل در منطقه های عشایری	۸	پایداری فیزیکی
۷۷	تأمین آبپتانکرهای آبرسانی سیار آب آشامیدنی توسط اداره کل امور عشایر	۲۲	
۷۸	فاسد شدن مواد غذایی ، نبود امنیت در نگهداری شبانه گله به علت نداشتن دسترسی به برق	۹	
۷۹	به فروش رساندن سریع محصول با وجود جاده مناسب	۷	
۸۰	عرضه ابزار و امکانات ضروری فعالیت دامداریباشبکه های تعاونی	۹	
۸۱	اجرا نشدن بیمه سلامت برای همه ی عشایر	۱۷	
۸۲	نداشتن ضامن معتبر برای گرفتن تسهیلات بانکی	۲۰	
۸۳	نبودن یا کمی اطلاع همه ی عشایر از بیمه کردن دام و ائاثیه	۹	پایداری اقتصادی
۸۴	بیشتر شدن زمان بازپرداخت تسهیلات عشایر	۲۱	
۸۵	نبودن بستر سازی سرمایه گذاری و منبع های مالی جدید در منطقه های عشایری	۷	
۸۶	خواندن دعای باران در زمان خشکسالی	۱۳	
۸۷	واکسیناسیون دام و توزیع داروهای مورد نیاز دام ها توسط دامپزشکی	۸	پایداری سرمایه انسانی
۸۸	دارا بودن برتری ها برای افراد عضو شرکت تعاونی ها و صندوق های اعتباری	۶	پایداری اجتماعی
۸۹	اعتماد عشایر به کارکنان دستگاه های ترویجی و دولتی	۳۲	

افزایش نرخ بیکاری در میان عشایر و نداشتن توانایی برآورده ساختن نیازهای اولیه زندگی که ناشی از نبود یک معیشت پایدار است، توجه به این موضوع ضرورت بسیار دارد. مادامی که زندگی خانوارهای عشایر با چالش فقر در پی نبود حداقل استانداردها برای زندگی مواجه شود، موجب تحت الشعاع قرارگرفتن همه ابعاد زندگی آنان می شود و نارسایی های بسیاری در سطح گسترده از جمله مسئله های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و روانی به

که یافته ها نشان داد که از نظر یاریگران ترویج شاخص های پایداری معیشت عشایراستان ایلام شامل معیارهای پایداری فیزیکی، اقتصادی، زیست محیطی، فرهنگی، اجتماعی و نیروی انسانی می باشند. بر این مبنا اهمیت توجه به پایداری معیشت عشایر از جمله ارکان مهم دستیابی به توسعه پایدار روستایی است، ضروری به نظر می رسد و با در نظر گرفتن اهمیت و نقش تاثیرگذاری که معیشت پایدار در زندگی خانوارها دارد، همچنین

مرتع‌های عشایر فراوان دیده می‌شود و برداشت این گیاهان منبع درآمدی مناسبی برای آنان می‌باشد. برای تعیین تأثیر آموزش کشاورزی برای انجام فعالیت‌های اقتصادی و اشتغالزا به روش کارگاهی و سخنرانی در پیش و پس از آموزش پرسش‌هایی مطرح شد و از آنان خواسته شد تا به آنان پاسخ دهند. پس از آموزش، پرسش‌ها از آنان پرسیده شد.

افزون بر محاسبه میانگین یادگیری شرکت‌کنندگان در کارگاه آموزشی به کمک آماره‌های توصیفی، میزان یادگیری عشایر برای انجام فعالیت‌های اقتصادی و اشتغالزا و تنوع بخشیدن به فعالیت‌ها از دو طریق دیگر تحلیل شد. نخست، مقایسه میانگین نتایج پیش‌آزمون - پس‌آزمون، دوم، مقایسه میانگین نتایج پس‌آزمون با گروه شاهد. مقایسه میانگین نتایج پیش‌آزمون - پس‌آزمون در آموزش کارگاهی و سخنرانی با گروه شاهد نشان می‌دهد که، بین میانگین‌های نتایج پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معنی‌داری وجود دارد. (جدول ۲).

وقوع می‌پیوندد. از این رو توجه به برقراری یک معیشت پایدار و انجام فعالیت‌های اشتغالزا در سطح خانوارهای عشایری باید در اولویت ویژه‌ای قرار گیرد (حیدری ساریان و عبدپور، ۱۳۹۷).

عامل اصلی شکل‌گیری و پایداری بسیاری از منطقه‌های عشایری کشور، حضور فعال ساکنان و توان بالقوه آنان در برآوردن نیازهای بنیادین خود است. با توجه به اینکه فعالیت‌های دامی و کشاورزی تعیین‌کننده حیات اقتصادی جامعه‌های عشایری کشور می‌باشد، لازم است تا ضمن توسعه بخش کشاورزی و ارائه آموزش‌ها و تسهیلات لازم، اقدام‌هایی در زمینه بهره‌برداری بهینه از قابلیت‌های محلی و منطقه‌ای صورت پذیرد. با توجه به اینکه در بخش کیفی حضور بخش ترویج و ارائه آموزش‌های ترویجی بالاترین فراوانی و اهمیت را در بحث پایداری معیشت عشایر داشت؛ در بخش کمی، یاریگران ترویج عشایر پیرامون شناخت، حفظ، کاشت و بهره‌برداری از گیاهان دارویی در کارگاه آموزشی شرکت داده شدند (در استان ایلام گیاهان دارویی خودرو در

جدول ۲- مقایسه میانگین متغیرهای مورد مطالعه در روش کارگاهی، روش سخنرانی و گروه شاهد.

متغیر	میانگین پاسخ شرکت‌کنندگان در کارگاه	میانگین پاسخ شرکت‌کنندگان در سخنرانی	میانگین پاسخ گروه شاهد	f	p
شناخت	۱۴/۶۱	۱۲/۰۰	۸/۱۵	۱۵/۴۴	۰/۰
حفظ	۲۷/۵۲	۲۲/۱۵	۱۶/۷۸	۴۷/۸۶	۰/۰
کاشت	۲۱/۰۴	۱۶/۵۵	۱۲/۳۱	۱۹/۷۴	۰/۰
بهره‌برداری	۱۷/۲۸	۱۴/۳۵	۱۲/۳۱	۱۳/۴۶	۰/۰

از مجموع ۶ جزء تشکیل دهنده شناخت عشایر، ۵ مورد آن به کمک آموزش تغییر یافته است. به عبارت دیگر، آموزش کارگاهی توانسته است به عشایر تعریف بهتر و درست انواع گیاهان دارویی، اهمیت، شکل‌های مصرف و روش کاشت، افزایش و فراوری و بازاریابی آنان را به آنان بشناساند.

نتایج بالا نشان می‌دهد که آموزش کارگاهی و سخنرانی توانسته است در شناخت عشایر از گیاهان دارویی و یادگیری‌های آنان پیرامون حفظ، احیاء، کاشت و بهره‌برداری تغییرهایی ایجاد کند. در زیر نتایج پیش‌آزمون - پس‌آزمون هر یک از زمینه‌های شناخت، حفظ، کاشت، بهره‌برداری در آموزش کارگاهی و سخنرانی را نشان می‌دهد.

درباره چگونگی حفظ گیاهان دارویی نیز، از مجموع ۱۰ جزء مربوط به چگونگی حفظ و جلوگیری از انقراض گیاهان دارویی، آموزش کارگاهی توانسته است، آموزش های لازم را به عشایر به گونه ای ارائه دهد که آموزش درست چیدن و ضرورت فرهنگ سازی برای حفظ گیاهان دارویی مطالب جدیدی بیاموزند.

درباره کاشت گیاهان دارویی از مجموع ۹ فعالیت لازم، یادگیری شرکت کنندگان در ۸ مورد تغییر کرده است. یعنی آموزش کارگاهی توانسته است درباره ترغیب شرکت کنندگان به کشت گیاهان دارویی مورد نیاز و مفید، آشنایی با روش های افزایش مطالبی را آموزش دهد. سرانجام درباره بهره برداری از گیاهان دارویی، شرکت کنندگان توانستند در کارگاه، مطالبی را پیرامون عملیات برداشت گیاهان دارویی برای تولید و افزایش، فراوری، بسته بندی، بازاریابی و کسب درآمد بیشتر از فروش محصول ها و انجام فعالیت اشتغالزا فراگیرند.

مقایسه نتایج پیش آزمون و پس آزمون یادگیری شرکت کنندگان در آموزش کارگاهی، سخنرانی و همچنین مقایسه نتایج پس آزمون یادگیری آنان با گروه شاهد نشان دهنده تأثیر قطعی آموزش است. یافته ها نشان داد که روش آموزشی سخنرانی و کارگاهی توانسته است در شناخت عشایر از سودمنداها و برتری های کاشت گیاهان دارویی و یادگیری های لازم برای حفظ، احیاء، بهره برداری و ایجاد اشتغال و در آمد زایی تغییر و دگرگونی ایجاد کند.

بحث و نتیجه گیری

از جمله رویکردهای تحلیلی جدید، رهیافت معیشت پایدار است که در زمینه توسعه روستایی در سال های اخیر مورد توجه قرار گرفته است و سعی دارد مشکل فقر که یکی از چالش های بنیادین دوره کنونی است و آسیب پذیری خانواها را بر محوریت

انسان حل کند(نجفی و حیاتی، ۱۳۹۱). واقعیت آن است برای ایجاد و دستیابی خانوارهای عشایر به یک معاش پایدار، می بایست در آغاز وضعیت موجود به دقت و به طور جامع بررسی شود و در این بررسی نقطه نظرها و دیدگاه های سرپرستان این خانوارها، لحاظ شود. از سوی دیگر سازه هایی که می تواند در معیشت خانوار ها و در پایداری آن تأثیرگذار باشند شناسایی و تبیین شوند تا بتوان از این طریق به درک عمیق تر و واقع گرایانه تری از وضعیت معیشتی آنان برای حل نارسایی ها، افزایش سطح تولیدهای عشایر، برقراری عدالت اجتماعی و ساماندهی زندگی آنان متناسب با شرایط امروزی و کمک به کاهش وابستگی کشور دست یافت. که بر مبنای نتایج این پژوهش نقش آموزش و ترویج در بهبود سطح زندگی عشایر و افزایش درآمد خانوارها بسیار چشمگیر خواهد بود.

لذا با توجه به بررسی های به عمل آمده برای تأثیرگذاری آموزش های کشاورزی و پایداری معیشت عشایر و ایجاد فعالیت های اشتغالزا پیشنهادهایی به صورت زیر ارائه می شود.

- توسعه آموزش رسمی و غیر رسمی خانوارهای عشایر شامل آموزش های فنی، مهارتی و ترویجی بایستی متناسب با نیازهای جامعه عشایری باشد که با نتایج بررسی های کریمی و کرمی دهکردی(۱۳۹۴) همخوانی دارد.

- افزایش توانمندی های تولیدی عشایر با استفاده از فنآوری های مناسب، دانش و مهارت های بومی آنان. که با نتایج بررسی های نابی(۲۰۱۵) همخوانی دارد.

- بهره گیری از فنآوری مناسب به منظور افزایش قابلیت هماهنگی و سازگاری زندگی عشایر با عامل های محیطی و مهار آسیب ها و زیان های ناشی از رویدادهای طبیعی در قلمرو زیست بوم ها با توجه به ضرورت (پیشگیری از سیل، خشکسالی، بیابان زایی و دیگر

رویدادها) و تامین ایمنی پایدار برای عشایر در برابر مستعد در عرصه زیست بوم‌های عشایری به منظور تهدیدها و بازدارنده‌های طبیعی .
- انجام تحقیقات، بهره‌گیری از یافته‌های علمی، (۱۳۹۴) همخوانی دارد.
فعالیت‌های آموزشی و ترویجی و ارزیابی منطقه‌های

منبع‌ها

- احمدی، حافظ؛ مقدسی، محمد به. (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی توسعه‌ی پایدار عشایر. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی ایران، سال چهارم، شماره دوازدهم، صفحات ۲۳ تا ۳۰.
- اسکندری، فرزاد؛ کریمی، زینب؛ خالدی، خوشقدم. (۱۳۹۷). تأثیر برنامه‌های آموزشی-ترویجی بر رفتار حفاظت آب توسط کشاورزان (مورد بررسی: کشاورزان دهستان زالوآب شهرستان روانسر). مجله تحقیقات منابع آب ایران، دوره ۱۴، شماره ۱، ۱۸۳-۱۷۰.
- بخشنده نصرت، عباس. (۱۳۸۰). برنامه ریزی و شیوه‌های سامان دهی کوچندگی، سمنان، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان.
- حیدری ساریان، وکیل؛ عبدپور، بهرضا. (۱۳۹۸). عامل‌های بهبود معیشت پایدار روستایی از دیدگاه ساکنان محلی، بررسی موردی: شهرستان اردبیل. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. دوره ۱۹، شماره ۵۴.
- دوستی، افسانه. (۱۳۹۰). نقش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه پایدار، اولین همایش ملی راهبردهای دستیابی به کشاورزی پایدار، اهواز، دانشگاه پیام نور استان خوزستان.
- شهبابی، سیامک، سیف‌الهی، محمود. قنبری، یوسف، (۱۳۹۱)، (ارزشیابی اثرات آموزش‌های ترویجی بر خانوارهای روستایی: بررسی موردی دامداران شهرستان فریدن، استان اصفهان. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۵، شماره ۴ صفحات ۶۳-۸۹
- شهبابی، سیامک؛ قنبری، یوسف (۱۳۸۹). ارزشیابی اثرات آموزش‌های ترویجی بر خانوارهای روستایی شهرستان فریدن استان اصفهان، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۱۵.
- شهبازی، اسماعیل (۱۳۸۴)، توسعه و ترویج روستایی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران. - عبدالملکی، محمد، پزشکی راد، غلامرضا، چیدری، محمد (۱۳۸۶)، ارزیابی اثربخشی دوره‌های آموزشی-ترویجی مرتعداران در شهرستان تویسرکان، مجله علوم کشاورزی، سال ۱۳، ش ۱، صص ۳۹-۵۳
- کریمی، کبری؛ کرمی دهکردی، اسماعیل. (۱۳۹۴). "بهر برداری از مرتع‌ها و لزوم متنوع‌سازی معیشت خانوارهای روستایی: بررسی موردی شهرستان ماهشان". پژوهش روستایی، ۲، صص ۳۴۳-۳۶۸.
- نجفی، زیبا و حیاتی، داریوش. (۱۳۹۱). ارزیابی عملکرد تشکل‌های آب بران از دیدگاه اعضاء: مورد بررسی اتحادیه تشکل‌های آب بران کانال اردیبهشت درودزن فارس. مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی. جلد ۸، شماره ۱، صص ۷۳-۸۵
- نعیمی، ا. نجف‌لو، پ. سبحانی، م ج (۱۳۹۴)، نقش آموزش، ترویج و اطلاع‌رسانی در توسعه فناوری زیستی کشاورزی از دیدگاه متخصصان، فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ش ۳۳، ۹۷۰-۱۱۰ صص

ادامه جدول ۵ آمار توصیفی و مقایسه میزان کاربرد نهاده‌ها برای محصول گندم آبی پیش و پس از اجرای پایگاه الگوی ترویجی مهربانی، و (۱۳۹۶) اهمیت آموزش رسمی در ارتقای بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی: شواهدی از ایران، منطقه منا (MENA) و جهان. مجله راهبرد توسعه، ش ۵۲، صص ۲۱۸-۱۹۵.

مهدوی، مسعود و همکاران. (۱۳۸۶). روستاهای برآمده از اسکان عشایر و چالش‌های آن، فصلنامه‌ی روستا و توسعه، سال دهم، شماره ۱، صص ۴۱-۶۳.

He, R., Liu, S., Chen, G., Xie, F., Yang, X. and Liang, L. (2013) Research progress and tendency of sustainable livelihoods for peasant household in China. *Progress in Geography*, 32:657-670.

Jiao, X., Pouliot, M. and Walelign, S.Z. (2017). Livelihood strategies and dynamics in rural Cambodia. *World Development*, 97:266-278.

Rivera, K. and Mwandmere, H. (2005), An Analytical and Comparative Review of Country Studies on Knowledge and Information Systems for Rural Development. Rome: FAO

Nabi afkhani, S. Shabanali Fami, H. & Rezvanfar, A. (2015). "Factors affecting the use of new technologies Water Management by farmer's city of Felavarjan". Thesis MSC, College of Agricultural Economics and Development. University of Tehran, 13. [In Persian]

The Impact of Medicinal Plants Production Workshop on Employment and Livelihood Sustainability of Ilam Nomadic Promotion Helpers

Afsaneh Salmani¹, Roya Eshraghi Samani², Alireza Poursaeed³, Mohammad Bagher Arayesh⁴,
Marjan Vahedi⁵

1- PhD Student in Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

2- Associate Professor, Department of Agricultural Management, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

3- Associate Professor, Department of Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

4- Assistant Professor, Department of Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

5- Assistant Professor, Department of Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

Abstract

Nomads play an important role in the stability of the country's production and economic prosperity. If the employment and livelihood of nomadic communities are not addressed, the food security of other groups will be endangered. One of the strategies for achieving job security in nomadic areas is education and extension. This study is conducted with a mixed perspective and with the aim of evaluating the level of learning and examining the impact of agricultural education on employment and sustainability of nomadic livelihood in Ilam province. The qualitative part of the research was done by the basic theory method and the quantitative part was done by the quasi-experimental method. The statistical population in the qualitative section were 24 helpers promoting nomads in Ilam province. The sampling method used was snowball and information from nomads was collected through interviews. Findings in the coding process were classified into concepts. The results showed that the factors affecting the sustainability of nomadic livelihood in Ilam province include six components (physical, economic, social, environmental, cultural and human capital) that extension education in the agricultural sector plays a significant role in this regard. In a quantitative section to evaluate the amount of learning and the effect of education on employment and livelihood sustainability, among 60 nomadic promoters in Ilam province, 40 were selected using purposive sampling in 1398, of which 21 in the workshop and another 20 Who had experience of successful planting of medicinal plants in previous years were studied as a control group in the study. The content of education on the subject of nomads' knowledge of medicinal plants and their learning about conservation, revitalization, planting and exploitation was presented by education and extension experts of the General Directorate of Nomadic Affairs of Ilam Province. A pre-test-post-test questionnaire was used to collect data, which included two questionnaires of knowledge and skills. The reliability of the test was determined using Cronbach's alpha of 85% and its validity was determined using the opinion of the steering committee. For data analysis, spss21 software and Scheff test were used. The results showed that the knowledge and ability of nomads to carry out economic and employment-generating activities before and after the training of medicinal plants production has made a significant difference.

Index terms: Nomads, sustainable livelihood, training workshop, extension assistants

Corresponding Author: R. Eshraghi Samani

Email: r_eshraghi_s@yahoo.com

Received: 2020/11/15

Accepted: 2020/12/20